

УДК 94:323.39(477)"1940/1980"

О. Ф. Штейнле

## ЗАПОРІЗЬКА "ПАРТІЙНА ГРУПА". НЕСТВОРЕНИЙ КЛАН ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ 1940–1980-х РОКІВ

*Аналізується статус вихідців із Запоріжжя серед керівної верхівки СРСР. Обґрунтовується, що не можна вести мову про окрему запорізьку "партійну групу" протягом 1940-х – початку 1960-х років. Консолідація місцевої номенклатури відбувається з призначенням першим секретарем Запорізького обкому Михайла Всеволожського у 1966 р., однак лише на обласному рівні. Головними причинами, що завадили Запоріжжю сформувати власний номенклатурний клан у другій половині ХХ ст., стали не досить значний потенціал регіону, слабка інтеграція його керівників до вищих органів влади республіки, пізня поява Запорізької області на адміністративній карті СРСР.*

**Ключові слова:** номенклатура, неформальні групи, Запорізька область, Михайло Всеволожський.

У політичному просторі пізньорадянського суспільства однією з найбільш значущих тенденцій стало зміцнення неформальних об'єднань номенклатури. Цей непомітний процес повільно, але впевнено змінював склад керівної верхівки. Про нього не писали центральні газети, він не обговорювався на партійних зборах, про нього більшість громадян СРСР навіть не задумувалася. Але в підсумку він став вагомим складовою кризи та розпаду Радянського Союзу.

За великим рахунком, ми вкрай мало знаємо про неформальну структуру комуністичної верхівки УРСР. Окремі згадки є про дніпропетровську "партійну групу" на чолі з Леонідом Брежнєвим [1, с.438-439; 2; 3]. Висловлені припущення щодо існування харківського та донецького кланів [4; 5]. Та загалом, ми не можемо навіть впевнено назвати основні угруповання, що існували в повоєнній номенклатурі. Про спроби пояснити механізми утворення та діяльності цих груп, оцінити їх вплив на політичні процеси взагалі не йдеться.

На такому фоні було б цікаво проаналізувати приклад регіональної номенклатури, що не належала до когорти найбільш впливових, але мала шанси сформувати власний клан. Так ми матимемо змогу чітко побачити фактори, що стали на заваді політичному успіху місцевої еліти. Спробуємо розглянути це питання на прикладі керівної верхівки Запорізької області 1940–1980-х років.

Головне питання для міркувань у статті: чи існувала запорізька "партійна група" у другій половині ХХ століття? Якщо так, то які фактори сприяли її становленню? Якщо ні, то що завадило їй утворитися?

### **Роль запорізької номенклатури у формуванні політичних еліт СРСР**

Визначити вагу вихідців регіону в політичній еліті країни неможливо без чіткого розуміння: кого можна вважати представником даної області? Для радянського суспільства був характерним високий рівень мобільності, що значно ускладнює аналіз. Адже одна особа могла мати десятки зв'язків з різними регіонами. Очевидно, що одного лише факту народження або нетривалого перебування в межах Запорізького краю недостатньо для визначення людини як представника області. Тож більш аргументованим є включення до складу "запорізької діаспори" серед політичних еліт СРСР тих керівників, що мали два та більше зв'язків із Запоріжжям.

Маркерами "тутешності" виступають місце народження, здобуття освіти в регіоні, робота в місцевих установах, родинні зв'язки та підтримка тісних контактів після залишення області. Під вказані ознаки потрапляє зовсім невелика кількість діячів вищих ешелонів радянської верхівки. З найбільш відомих можна назвати Івана Грушецького, Георгія Крючкова, Володимира Площенка та Михайла Фоменка.

Іван Грушецький народився у с. Комишуваха (нині селище Орхівського району). Розпочав політичну кар'єру в місцевому комнезамі, згодом перейшов до радянських органів. З 1939 р. потрапляє на Західну Україну в статусі секретаря обкому КП(б)У. Протягом 1962-1976 рр. працював у складі уряду УРСР, очолював комісію партійного контролю, був головою Президії Верховної Ради УРСР [6].

Георгій Крючков є уродженцем с. Гусарка (нині Куйбишевського району). З 1951 р. потрапив на роботу до Запорізького облвиконкому. Протягом 1955-1966 рр. зробив швидку комсомольсько-партійну кар'єру в області і звідси перейшов до апарату ЦК КПУ. Пік його професійного зростання у доперестроєві часи припав на 1972-1985 рр. – роботу завідувачем відділу організаційно-партійної роботи ЦК КПУ [7].

Володимир Площенко (родом зі станції Кічкас, нині частина м. Запоріжжя) очолював виконком Запорізької міської ради протягом 1961-1971 рр. Після цього він 20 років пропрацював міністром комунального господарства УРСР [8].

Михайло Фоменко народився у с. Копані (зараз Гуляйпільського району). З 1952 по 1962 рр. працював вчителем у школах Запорізької області. 1961 р. закінчив Запорізький педагогічний інститут. Надалі потрапив на роботу в систему освіти Донецької області. Серед керівної верхівки УРСР він зайняв місце міністра освіти, на якому пропрацював від 1979 до 1990 рр. [9, с.123-124].

Як бачимо, керівні діячі, що мали чіткі зв'язки із Запорізьким краєм, не займали перших постів в управлінській ієрархії СРСР та навіть УРСР. Серед них не було представників номенклатурної олігархії – членів політбюро і секретаріату ЦК КПРС, Ради міністрів СРСР, верхівки силових структур.

Запорізькі сторінки у власній біографії мали центральні фігури радянських еліт. До найбільш відомих належали члени політбюро ЦК КПРС Леонід Брежнєв та Андрій Кириленко. Перший 15 місяців очолював запорізьку партійну організацію у 1946-1947 рр. [10, с.232]. Другий пропрацював близько 7 років секретарем Запорізького обкому КП(б)У [11]. Однак робота в регіоні була лише епізодом у їхньому кар'єрному зростанні.

Цілком виправдано їх відносять до дніпропетровського клану, з яким вони були поєднані значно помітнішими та сильнішими контактами.

Те ж саме можна сказати й про міністра сільського господарства СРСР Володимира Мацкевича (1955-1960, 1965-1973 рр.). У його біографії відзначається, що він народився у с. Привільне (ймовірно, нині Вільнянського району)<sup>1</sup>. Та надалі ключові віхи його життєвого шляху віддаляються від Запоріжжя. У 1930 р. він отримує призначення до Харківської області, де здобуває вищу освіту в місцевому зоотехнічному інституті та розпочинає трудову діяльність. До 1946 р. В. Мацкевич працює в Харківській та Донецькій областях. В умовах кадрового голоду повоєнних років швидко потрапляє на роботу до уряду УРСР, згодом – до Ради міністрів СРСР [12]. “Мала Батьківщина” залишається у далекому минулому.

Наведені приклади є окремими епізодами успішного зростання керівників, пов’язаних із Запоріжжям. Протягом двох повоєнних десятиліть регіон не мав власного клану, сформованого з місцевих кадрів, навіть на рівні області. Про це свідчила поширена практика призначення на ключові посади в апараті управління краю “варягів” з інших областей. Ситуація змінилася у 1966 р., коли посаду першого секретаря Запорізького обкому обійняв Михайло Всеволожський. На відміну від більшості своїх попередників, він мав дуже міцний зв’язок із Запоріжжям. Народившись у с. Василівка (нині місто Василівського району) 1917 р., надалі закінчив семирічну школу та авіаційний технікум у м. Запоріжжя. Після навчання в Рибінському авіаінституті<sup>2</sup> потрапляє в евакуацію – працювати на заводі з виробництва двигунів для винищувачів. У 1944 р. повертається до м. Запоріжжя. Тут на нього чекає стрімке просування кар’єрною драбиною спочатку комсомольського (1944-1949 рр.), а згодом – партійного працівника [13, с.52]. Особисте знайомство з Л. Брежнєвим допомагає отримати посаду першого секретаря обкому.

В особі М. Всеволожського запорізька номенклатура отримала харизматичного керівника, що мав бажання та можливості відстоювати її інтереси. Опора на місцевих керівників та особисте знайомство з генеральним секретарем ЦК КПРС робили його відносно незалежним від інших регіональних кланів, зокрема домінуючого дніпропетровського. Відтак навколо нового “першого” почала швидко формуватися неформальна група місцевих апаратників. Колишній завідувач ідеологічним відділом обкому Віталій Воловик зарахував до команди Всеволожського “старі кадри” (П. Склярів, В. Домченко, В. Петрикін, І. Хромих, Є. Баранов, Б. Матвеев, І. Марусенко) та ряд “молодих запоріжців” (Г. Крючков, В. Костецький, Г. Яндола, М. Сидоренко, В. Носенко, О. Білоусенко, В. Воловик тощо) [14]. Особливе місце серед оточення першого секретаря Запорізького обкому посідав Григорій Харченко, який, за думкою багатьох запорізьких функціонерів, мав стати наступним головою області [16, с.48].

Опора на вихідців з одного регіону та прагнення зберегти ключову посаду серед “своїх” свідчать, що на Запоріжжі протягом 1966-1985 рр. активно формується власний регіональний клан. На його поступове утвердження вказують й інші непрямі ознаки. Зокрема, під час епохи Всеволожського розгортається неофіційна конкуренція між Дніпропетровською, Донецькою та Запорізькою областями. Починається хизування економічною потужністю, наявністю видатних культурних об’єктів, спортивними досягненнями. Одним пунктом змагання був рівень відносин місцевих номенклатурників з генеральним секретарем ЦК КПРС. Л. Брежнєв неодноразово відвідував Запоріжжя під час мандрівок на кримські курорти, зустрічаючись з керівниками області. Це викликало заздрісну реакцію з боку дніпропетровських колег [17, хв.29-32].

Тож навколо особистості М. Всеволожського відбулася консолідація значної частини місцевої номенклатури і виникла неформальна “запорізька група”. Однак її вплив обмежувався лише обласним рівнем. Після виходу на пенсію першого секретаря обкому в 1985 р. до Запоріжжя знову направляють “сторонню людину” – луганчанина Анатолія Сазонова. Колишній завідувач відділом хімічної промисловості ЦК КПУ отримав завдання “навести порядок у області” [16, с.48-49]. Як наслідок, значна частина “команди Всеволожського” полишила керівні структури регіону.

Таким чином, Запоріжжя навряд чи можна назвати “кузницею кадрів” пізньорадянського періоду. Найбільш вагомі успіхи номенклатурних працівників, що мали тісні контакти з місцевою верхівкою, обмежуються другорядними позиціями серед республіканських структур радянської України. Ці приклади є розпорошеними і епізодичними, не дозволяючи говорити про їх зв’язок між собою. Лише за керівництва М. Всеволожського протягом 1966-1985 рр. відбувається формування єдиної команди з місцевих керівників, що мали тісний зв’язок із Запоріжжям. Однак за межі області вплив цієї групи не поширювався. Можемо констатувати, що запорізька “партійна група” у політичних елітах УРСР та СРСР не виникла.

У чому причина подібної кадрової “невдачі”? Спробуємо визначити фактори, що вплинули на статус запорізької номенклатури. Перш за все, варто звернути увагу на те, у яких історичних умовах відбувалися процеси формування неофіційних груп серед радянських керівників.

### **Історичний фон формування номенклатурних кланів**

Перші роки після закінчення Другої світової війни були несприятливими для формування регіональних груп радянських керівників. У першу чергу, це було пов’язано з особистою позицією Сталіна та його впливом на перебіг політичних процесів у СРСР. Він прекрасно розумів небезпеку самоорганізації номенклатури для себе особисто та для всієї системи керівництва країною. Сталінське ставлення щодо цього питання

<sup>1</sup> У біографії В. Мацкевича (ЦДАГО України. – Ф.І. – Оп.6. – Спр.1107. – Арк.38-38зв.) вказується, що с. Привільне належить до Запорізького району Запорізької обл. Однак у даному районі немає села з такою назвою. Скоріше за все, мався на увазі сусідній Вільнянський район.

<sup>2</sup> Зараз Рибінський державний авіаційний технічний університет імені П. Соловйова (Ярославська обл., Російська Федерація)

сформувалося ще у довоєнні роки і залишалася незмінною після 1945 р. Ще на лютнево-березневому пленумі ЦК ВКП(б) 1937 р. у заключному слові диктатор окремо виділив приклади неформальних груп серед керівної верхівки СРСР. У його баченні це було антипартійне явище, з яким необхідно покінчити, доки не пізно [19].

Після 1945 р. кадрова політика центральної влади зберегла спрямованість на придушення місництва, але набрала більш м'яких форм. Ряд репресивних справ щодо регіональних керівників повоєнних років (ленінградська, ульянівська, карельська, челябінська, естонська, курська та інші) не зачепив радянську Україну. Щодо української номенклатури застосовувалася практика перетасовування кадрів, періодичного їх переміщення задля недопущення формування зв'язків між собою.

Смерть Сталіна запустила процес переформатування політичної системи СРСР. Перегляду підлягали й принципи взаємовідносин центру з регіонами. Микита Хрущов, отримавши посаду секретаря ЦК КПРС у 1953 р., домігся розставлення власних прихильників у партійному апараті на місцях. Ставка на регіональні еліти виправдала себе – у 1957 р. за допомогою ЦК КПРС М. Хрущов зумів перемогти заколот партійної олігархії. Водночас курс на ослаблення контролю над місцевими керівниками, відмова від чисток та перетасовок кадрів дав старт процесу активного формування неформальних груп серед номенклатури.

Політика М. Хрущова сприяла посиленню місцевих керівників та їх оточення. У 1955 р. регіональні партійні комітети отримали ширші можливості визначати структуру партапарату та встановлювати оклади його працівникам [20, с.123-125]. Через 2 роки до сфери повноважень республік віддали питання оргструктури, контроль над системою політичної освіти та засобами масової інформації. 1958 р. регіони отримали право вирішувати ряд фінансово-бюджетних питань [21, с.441-442,458-459]. За схожою логікою відбувалося розширення повноважень радянських органів. Сприяли децентралізації й економічні нововведення М. Хрущова. Раднаргоспна реформа 1957-1965 рр. створила потужний економічний фундамент для регіоналізації влади. Вона перенаправила значну частину контролю над ресурсами безпосередньо на місця, надавши керівникам обкомів та облвиконкомів можливість безпосередньо впливати на потоки матеріальних цінностей та фінансів.

Змова 14 жовтня 1964 р. призвела до відсторонення М. Хрущова від влади. Ряд його ініціатив, включно з раднаргоспами, було згорнуто. Однак цілковитого повернення до сталінської практики надцентралізованої влади не відбулося. Формальною союзною верхівкою зберігала жорсткий контроль над усіма рівнями управлінської системи. На практиці цілі галузі та окремі регіони віддавалися на розсуд обраних керівників, від яких вимагалася особиста лояльність та дотримання елементарних правил політичної поведінки [1, с.439]. В УРСР свої "вотчини" отримали Олексій Ватченко (перший секретар Дніпропетровського обкому КПУ 1965-1976 рр.), Володимир Дегтярьов ("перший" Донецької області в 1964-1976 рр.), Володимир Шевченко (очільник Ворошилоградського обкому в 1964-1973 рр.), Михайло Кобильчак ("перший" Кіровоградської області в 1967-1982 рр.) тощо. Запорізька область опинилася під контролем Михайла Всеволозького, який керував обкомом партії з 1966 по 1985 рр.

#### **Об'єктивні чинники відсутності запорізького "клану" в СРСР**

До першого з факторів можна віднести матеріальний та людський потенціал краю. Економічна потужність та численне населення створюють сприятливе підґрунтя для посилення місцевої верхівки. Запоріжжя не належало до "важковаговиків" Української РСР за кількістю населення, займаючи 13-у позицію серед українських регіонів. За цим параметром лідерство тримали індустриальні Сталіно, Дніпропетровськ, Харків та Луганськ. 2-мільйонну позначку на початок 1960-х рр. перетнула чисельність населення Вінницької, Львівської та Одеської областей. Кількість мешканців Запорізького краю наближалася лише до 1,5 млн., що ставило його в один ряд з центрально- та північноукраїнськими областями.

**Таблиця 1. Чисельність населення областей УРСР за переписом 1959 р. [22]**

Область	Чисельність населення
Сталінська <sup>1</sup>	4262048
Дніпропетровська	2704783
Харківська	2520129
Луганська	2452172
Вінницька	2143852
Львівська	2107858
Одеська	2027807
Київська [без м. Київ]	1723872
Полтавська	1637130
Хмельницька	1608407
Чернігівська	1553773
Сумська	1508294
Черкаська	1470214
<b>Запорізька</b>	<b>1463849</b>
Кіровоградська	1246197
Кримська	1201517
м.Київ	1104334

<sup>1</sup> Сталіно – назва міста Донецьк у 1924-1941, 1943-1961 рр.

Водночас за чисельністю місцевих комуністів (а, отже, значимістю у центральному політичному інституті – Компартії) Запоріжжя значно випереджало Вінницю, Львів, Полтаву, Чернігів тощо.

Таблиця 2. Чисельність обласних партійних організацій у 1968 р. [23, с.13-15]

Обласна партійна організація	Кількість членів та кандидатів у члени КПУ
Донецька	242254
Київська	204131
Дніпропетровська	178907
Харківська	162669
Ворошиловградська <sup>1</sup>	149556
Одеська	115665
<b>Запорізька</b>	<b>95179</b>
Кримська	94443
Львівська	81254

За фінансовими потоками, що були в розпорядження місцевої влади, найбільш помітною була Сталінська область. На середину періоду, що аналізується, – 1965 р. – її бюджет складав близько 410 млн. рублів. Далі йшли Дніпропетровщина (245 млн.), Харківщина (224 млн.), Луганщина (221 млн.), Львівщина (164 млн.) та Одещина (159 млн.). Лише в середині списку з'являється Запоріжжя зі 130-мільйонним бюджетом [24, с.18-19].

Як бачимо, Запорізька область займала середні позиції в УРСР за демографічною вагою, чисельністю місцевих партійних осередків, фінансовими ресурсами.

Другий фактор, що був здатен вплинути на становище місцевої верхівки, – інтеграція її представників у структури республіканської та центральної влади. Або ж, навпаки, ізолюваність. Починаючи з 1950-х рр., в українській номенклатурі помітно посилюється вплив дніпропетровської, донецької та харківської партійних організацій. Перші секретарі їх обкомів в обов'язковому порядку стають кандидатами в члени політбюро ЦК КПУ, згодом – повноцінними членами. Це означало доступ до вищого органу управління другої за величиною республіки СРСР. Однак Запоріжжя до переліку привілейованих не входило. Його керівники кооптувалися, перш за все, до представницьких органів (Верховних Рад УРСР та СРСР, ЦК КПУ), які давали символічну вагу, але реальними ресурсами не розпоряджалися.

У цьому світлі показовими є приклади тих керівників області, у чиїх послужних списках наступним записом після Запорізького обкому стала посада “першого” у Дніпропетровську. Мова йде про Антона Гайового (1-й секретар Запорізького обкому в 1952-1957 рр.) та Олексія Титаренка (очолював обком у 1962-1966 рр.). Тільки-но перейшовши на роботу до впливової сусідньої області, вони були включені до складу президії ЦК КПУ: А. Гайовий – через 6 днів після призначення, О. Титаренко – за 6 днів [13, с.48,51]. Що вплинуло на це включення? Очевидно, що ані рівень освіти, ані партійний стаж, ані досвід керівної роботи у них не змінилися. Єдина трансформація – це перехід до Дніпропетровська.

Значний вплив на положення регіональної еліти мали історичні обставини виділення краю. На політико-адміністративній карті СРСР Запоріжжя як окремих регіон з'явилося досить пізно. Менше трьох років – з 1920 по 1922 рр. – проіснувала Олександрівська (Запорізька) губернія, згодом приєднана до сусідньої Катеринославської<sup>3</sup>. Відповідно й управлінська вертикаль регіону орієнтувалася на дніпропетровську номенклатуру. Повернення краю як окремої адміністративної одиниці відбувається лише в 1939 р. На той час “важковаговиками” УРСР – Сталіно, Дніпропетровськ та Харків – мали вже понад 20-річний досвід осібно існування. Формування обласної системи управління та власної верхівки було перервано початком радянсько-німецької війни в 1941 р. і відновилося лише наприкінці 1943 р. Період відновлення політичної системи СРСР протягом другої половини 1940-х рр. був вкрай сприятливий для української номенклатури. Саме тоді активно будувалися кар'єри Леоніда Мельникова, Миколи Підгорного, Леоніда Брежнєва, Олексія Кириченка та інших повоєнних керівників, тісно пов'язаних з індустріальними центрами УРСР. Однак Запорізька область застала його з нестійкою регіональною елітою у стадії формування. Це практично повністю позбавляло її шансів стати суб'єктом боротьби за владу.

Отже, немає підстав говорити про існування в номенклатурному середовищі СРСР впливового регіонального клану вихідців із Запоріжжя. Окремі випадки кар'єрного успіху запоріжців у 1950-і – на початку 1980-х рр. є розпороченими і епізодичними, непов'язаними між собою. Лише протягом 1966-1985 рр. (період М. Всеволожського) виникає консолідована група місцевої номенклатури, вплив якої, однак, обмежувався лише областю. Основним фактором, що завадив Запоріжжю скласти конкуренцію іншим номенклатурним кланам, був недостатньо потужний потенціал регіону. У цьому відношенні Запорізька область значно поступалася “важковаговиками” УРСР: Дніпропетровську, Донецьку та Харкову.

<sup>1</sup> Ворошиловград – назва міста Луганськ у 1935-1958, 1970-1990 рр.

<sup>2</sup> Президія ЦК КПУ – назва політбюро ЦК КПУ з жовтня 1953 по червень 1966 рр.

<sup>3</sup> Катеринослав – назва міста Дніпропетровськ у 1776-1796, 1802-1926 рр.

Джерела та література

1. Історія державної служби в Україні : у 5 т. / редкол.: С.В. Кульчицький (кер. авт. кол.). – Т.2. – К. : Ніка-Центр, 2009. – 512 с.
2. Кузьменко Ю.В. Неформальні практики партійно-радянської номенклатури УРСР у сер. 80-х рр. XX ст. / Ю.В. Кузьменко // Література та культура Полісся : Збірник наукових праць. – 2010. – Вип.60. – С.182-194.
3. Кузьменко Ю.В. Формування номенклатурних “тіньових” структур в економіці Української РСР (кінець 80-х – початок 90-х рр. XX ст.) / Ю.В. Кузьменко // Література та культура Полісся : Збірник наукових праць. – Вип. 70. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2012. – С.147-156.
4. Мінаков М. Постсовітська несучасність республіки регіонів / М. Мінаков // Критика. – 2012. – Вересень-жовтень. – С.2-4.
5. Штейнле О.Ф. Вихідці з Харкова у вищій ланці радянської номенклатури (1950-1970-ті роки) / О.Ф. Штейнле // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя : ЗНУ, 2014. – Вип. XXXVIII. – С.228-232.
6. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГО України). – Ф.39. – Оп.4. – Спр.49. – Арк.1-2.
7. Крючков Георгий Корнеевич // [http://genshtab.info/Крючков\\_Георгий\\_Корнеевич](http://genshtab.info/Крючков_Георгий_Корнеевич)
8. Площенко Володимир Дмитрович // [http://sites.znu.edu.ua/news\\_details/news\\_id=6873&lang=ukr](http://sites.znu.edu.ua/news_details/news_id=6873&lang=ukr)
9. Кушніренко І., Жилінський В. Люди Гуляйпільщини / І. Кушніренко, В. Жилінський. – Запоріжжя : Дніпровський металург, 2004. – 223 с.
10. Государственная власть СССР. Высшие органы власти и управления и их руководители. 1923-1991. Историко-биографический справочник / сост. В.И. Ивкин. – М. : РОССПЭН, 1999. – 639 с.
11. Кириленко Андрей Павлович. Официальная справка члена ЦК // Известия ЦК КПСС. – 1990. – №7. – С.100.
12. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.6. – Спр.1107. – Арк.38-38зв.
13. Шиханов Р.Б. Керівники Запорізької області (1939-2000 роки): Біографічний довідник / Р.Б. Шиханов. – Запоріжжя : РА “Тандем-У”, 2000. – 72 с.
14. Воловик В.И. Заботливый садовник / В.И. Воловик // Культурологічний вісник: Науково-теоретичний щорічник Нижньої Наддніпрянщини. – Вип.22. – Запоріжжя, 2009. – С.40-44.
15. Інтерв'ю Воловика Віталія Івановича, 1936 р.н., зап. О.Ф. Штейнле 12 березня 2007 р. // Особистий архів Штейнле О.Ф. – 135 хв.
16. Михаил Всеволожский в воспоминаниях современников / [редкол.: А.Н. Горлов (председатель) и др.]. – К.: [б. и.], 2012. – 204 с.
17. Інтерв'ю Харченка Григорія Петровича, 1936 р.н., зап. О.Ф. Штейнле 21 листопада 2013 р. // Особистий архів Штейнле О.Ф. – 84 хв.
18. Інтерв'ю Всеволожської Наталі Михайлівни, зап. О.Ф. Штейнле 22 листопада 2013 р. // Особистий архів Штейнле О.Ф. – 81 хв.
19. Материалы февральско-мартовского пленума ЦК ВКП(б) 1937 года // Вопросы истории. – 1995. – № 12. – С.13-14.
20. Региональная политика Н.С. Хрущева. ЦК КПСС и местные партийные комитеты. 1953-1964 гг. – М. : РОССПЭН, 2009. – 776 с.
21. Справочник партийного работника. – М., 1957. – 610 с.
22. Численность наличного населения городов и других поселений, районов, районных центров и крупных сельских населенных мест на 15 января 1959 года по регионам союзных республик (кроме РСФСР) // [http://demoscope.ru/weekly/ssp/ussr59\\_reg1.php](http://demoscope.ru/weekly/ssp/ussr59_reg1.php)
23. Комуністична партія України в цифрах. – К. : Політвидав України, 1988. – 189 с.
24. Відомості Верховної Ради Української Радянської Соціалістичної Республіки. – 1965. – №1 (4 січня).

**Штейнле О. Ф. Запорожская “партийная группа”. Несозданный клан второй половины 1940-х – 1980-х годов.**

*Анализируется влияние выходцев из Запорожья среди руководящей верхушки СССР. Обосновывается, что нельзя говорить об отдельной запорожской “партийной группе” в течение 1940-х – начале 1960-х годов. С назначением первым секретарем Запорожского обкома Михаила Всеволожского в 1966 г. происходит консолидация местной номенклатуры, но только на областном уровне. Главными причинами, которые помешали Запорожью сформировать собственный номенклатурный клан во второй половине XX в., стали недостаточно значительный потенциал региона, слабая интеграция его руководителей в высшие органы власти республики, позднее появление Запорожской области на административной карте СССР.*

**Ключевые слова:** номенклатура, неформальные группы, Запорожская область, Михаил Всеволожский.

**Shteinle O. F. Zaporizhzhya “party group”. Uncreated clan in the second half of the 1940s – 1980s.**

*The influence of natives from Zaporizhzhya in USSR leadership is analyzed. It is substantiated the impossibility to talk about a specific Zaporizhzhya “party group” during the 1940s – early 1960s. With the appointment of the Obcom first Secretary Michael Vsevolzhsky in 1966 the consolidation of the local managers began, but only at the regional level. The main reasons that prevented the forming of Zaporizhzhya nomenclature clan in the second half of the twentieth century were not enough potential of the region, weak integration of its leaders to republic higher authorities, the late appearance of Zaporizhzhya region on the administrative map of the USSR.*

**Keywords:** nomenclature, informal groups, Zaporizhzhya region, Michael Vsevolzhsky.